

АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ “ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ” У ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКУ З ЕТИМОЛОГІЄЮ ПОНЯТТЯ “КАПІТАЛ”

Досліджено змістовне і пізнавальне навантаження поняття “капітал” у соціально-економічному підході до природних і творчих можливостей людини.

Постановка проблеми. Категорія “капітал”, змінюючи свій зміст завжди є предметом уваги і досліджень учених. Рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин виходячи з рівня соціально-економічного розвитку змінює дану категорію, наповнюючи її конкретним змістом.

Для з’ясування сутності і соціально-економічної природи людського капіталу та реалізації мети визначеного дослідження необхідним є вивчення поняття “капітал”. Оскільки недостатньо дослідженим залишається змістовне і пізнавальне навантаження поняття “капітал” у соціально-економічному підході до природних і творчих можливостей людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На високому науково-теоретичному та методико-практичному рівні виконано роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як О. Бородіна [2], А.І. Добриніна [3], М. Добії [28], С.А. Дятлова [3], Й.А. Іванюка [5], В.А. Каменецького [6], А.А. Колосюк [9], Н.М. Королюк [7], С.Ф. Легенчука [28], П.Н. Майданевич [9], Л.І. Михайлової [16], Р.С. Чорного [24], Є.Д. Циренова [3], Ж.О. Шульги [26], В.Я. Єльмеєва [4], які зробили спробу визначити місце людського капіталу в складі капіталу підприємства з урахуванням розширення видів діяльності підприємств. Разом з тим, подальшої розробки та обґрунтування вимагають теоретико-методичні аспекти людського капіталу.

Метою дослідження є визначення позицій концепції людського капіталу на предмет їх відповідності сучасним засадам розвитку бухгалтерського обліку в ринково-зорієнтованій економіці, а також визначення місця людського капіталу в складі майна підприємства у зв’язку з відсутністю структурованого і самодостатнього підходу до використання цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Всеохоплюючою, універсальною та багатоаспектною категорією є капітал, який упродовж багатьох століть привертав увагу представників економічної думки (табл. 1).

Таблиця 1. Сутність терміну “капітал” в економічній літературі

№ з/п	Джерело	Сутність терміну
1	2	3
1	Англо-русский словарь-справочник / [сост. Э.Дж. Долан, Б. Домненко] – М.: Лазурь, 1994.	Капітал – один з чотирьох основних факторів виробництва, представлений всіма засобами виробництва, які створені людьми для того, щоб з їх допомогою проводити інші товари і послуги. До них відносяться інструменти, устаткування, будівлі і споруди. Разом з капіталом у ряді факторів виробництва – праця, земля, природні ресурси (С. 13)

Продовження табл. 1

1	2	3
2	Ельмеев В.Я. Человек труда вместо человеческого капитала (Перспективы человека в глобализирующемся мире) / Ельмеев В.Я.; под ред. В.В. Парцвания. – Санкт-Петербургское философское общество, 2003.	Капітал – це суспільне, виробниче відношення, за допомогою якого привласнюється створена працею додана вартість, яка використовується капіталом для власного самозростання. Він є протилежністю праці, результатом його експлуатації (С. 319)
3	Каменецкий В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.	Капітал (або “складний капітал”) – це сукупність благ, які має в своєму розпорядженні людини (або які вона може використовувати) і які є природною енергією в різних формах, людські здібності (знання, якості) і матеріалізована праця і інтелект, тобто трудові блага, раніше проведені людиною у вигляді матеріальних засобів, ресурсів і інформації (С. 12-13)
4	Королюк Н.М. Историчні аспекти бухгалтерського обліку людського капіталу / Н.М. Королюк // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2006. – № 4 (38). – С. 104-112	Капітал як економічна категорія є відносинами між суб'єктами власності з приводу раціонального використання сукупності матеріальних та нематеріальних факторів виробництва, робочої сили, інтелектуального потенціалу працівників, фінансового капіталу з метою відтворення себе як економічної системи, створення конкретної користі (товарів, послуг, інтелектуального продукту), необхідного доходу на основі загального економічного інтересу (С. 105)
5	Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 25, ч. 11. – 870 с.	Капітал – це не річ, а певні суспільні виробничі відносини, які притаманні визначеній історичній формації суспільства, та які представлені у речах і надають цим речам специфічний суспільний характер (С. 380-381)
6	Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: Монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.	Поняття капіталу в сучасному розумінні – це активи (матеріальні та нематеріальні) організації, регіону, галузі чи суспільства загалом, що формують та визначають їх цінність, багатство (С. 16)
7	Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000.	Капітал – економічна категорія; створені людиною ресурси, що використовують для виробництва товарів і послуг і приносять дохід. Капітал виступає у вигляді грошового капіталу (реального капіталу); на рівні підприємства капітал – вся сума матеріальних благ (речей) і грошових коштів, що використовуються у виробництві; що поділяється на основний і оборотний (С. 313)
8	Политическая экономия: Словарь. М.: Политиздат, 1983.	Капітал – це самозростаюча вартість, або вартість, яка в результаті експлуатації найманих працівників приносить додану вартість. Виражає суспільно-виробничі відносини між основними класами буржуазного суспільства – капіталістами і найманими працівниками. Капітал – це не річ, і не сукупність речей, а суспільне, таке, що належить певній історичній формації суспільства виробниче відношення. Згідно традиційних уявлень, капітал поділяється на постійний і змінний капітал, що відповідає витратам на засоби виробництва і робочу силу (С. 218)

Продовження табл. 1

1	2	3
9	Советский энциклопедический словарь [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 4-е изд. – М: Сов. Энциклопедия. – 1986. – 1600 с.	Капітал (нім. kapital – головний; майно; лат. capitalis – головний) – вартість, яка в процесі використання забезпечує отримання доданої вартості завдяки використанню (експлуатації) найманих працівників (С. 539)
10	Современный экономический словарь / [Е.Б. Стародубцева, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг]. – М.: Инфра-М, 2003. – 480 с.	В широкому розумінні капітал – все, що здатне забезпечувати отримання прибутку; або ресурси, створені людьми для виробництва товарів та послуг. Термін капітал, під яким розуміють капітальні вкладення матеріальних та грошових коштів в економіку, у виробництво, називають також капіталовкладеннями або інвестиціями (С. 167)
11	Фінансовий словник довідник / [М.Я. Дем’яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Каблук, В.М. Скупий та ін.]; за ред. М.Я. Дем’яненко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.	Капітал – це економічна категорія: як вартість, яка внаслідок підприємницької діяльності збільшує авансовану вартість; як створені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг, або товари, які безпосередньо задовольняють потреби людини, включаючи інвестиційні товари, засоби виробництва; як активи компаній за мінусом її боргових зобов’язань (С. 229)

Погляди економістів різних шкіл свідчать про неоднорідність підходів до визначення категорії “капітал”. Навіть неповний розгляд найбільш характерних поглядів на категорію “капітал” допоможе встановити теоретичну базу для дослідження яскравих і неоднозначних сучасних процесів.

Отже, для позначення капітальних благ, якими може володіти людина, використовують термін “капітал”. Іноді під капіталом розуміють збережені (накопичені) у минулому витрати праці і природні ресурси, витрачені на створення капітальних благ.

Переважає більшість авторів [4, 18, 23, 23] відмічає, що капітал – це створена працею додана вартість.

“Ще менш підходить поняття “капітал”, – відмічає Єльмеев В.Я., – для характеристики фізичних і розумових продуктивних сил працівника, які називають людським капіталом. Робоча сила, узятая як вартість, лише обмінюється на капітал, але не створює в цьому обміні нову вартість. Проте споживча вартість робочої сили реалізується в живій праці. Додаткова частина цієї праці, тобто додаткова праця, створює додану вартість і, отже, капітал. Підвищення розумових і фізичних продуктивних сил праці зменшує необхідну частину праці і збільшує його додану частину, тобто зростання продуктивності праці, збільшує капітал, але він не стає капіталом робітника. Джерелом капіталу виступає додаткова праця (час цієї праці), а не продуктивність праці, яка в цілому зменшує вартість продукту, оскільки зменшується суспільно необхідний час для її виробництва” [4, с. 324].

Каменецький В.А. [6], Королук Н.М. [7], Михайлова Л.І. [16] окремо не виділяють поняття людського капіталу, проте загалом містять розуміння того, що до нього відносяться також знання, здібності, інтелект людини, які забезпечують отримання прибутку.

Прихильники концепції, в якій продуктивні сили праці розуміють як людський капітал, під капіталом розуміють не тільки знаряддя виробництва, але й силу живої праці. “На постіндустріальній стадії розвитку суспільства з соціально орієнтованою

економікою ринкового типу, – пишуть Добринін А.І., Дятлов С.А., Циренова Е.Д., – продуктивні сили людини реалізуються у формі людського капіталу” [3, С. 5-6]. У іншому місці автори відмічають: “Людський капітал – це форма виразу продуктивних сил людини на постіндустріальній стадії розвитку суспільства” [3, С. 14-15].

У економічних енциклопедіях, виданих за радянських часів, поняття “капітал” трактувався майже тотожно і використовувались основні економічні категорії в марксистській інтерпретації.

Модифікація вартості “робоча сила” призводить до відповідної зміни доданої вартості. Відбувається зміна економічної субстанції доходів власників, самого прибутку. Наука і освіта, як результати розширеного відтворення духовних суспільних благ, призводять до інтелектуалізації економічного життя. Економічною підставою утворення прибутку стає не додана вартість, вироблена в рамках підприємства, а привласнення додаткової праці, здійсненої за його межами. “Здійснюється зміна колишнього економічного змісту прибутку. Воно полягає в тому, що прибуток обумовлений не безпосереднім привласненням додаткової праці і доданої вартості, “а опосередкованим – через інтелектуалізацію виробництва і економію праці” [8, с. 89].

Продуктивні сили є комплексом факторів, який включає: інтелект людини, завдяки якому відбувається постійне удосконалення і нарощення продуктивних сил, а також результати трудової діяльності людини у вигляді знарядь і засобів виробництва та виробничої інфраструктури, накопиченого обсягу інформації, суспільних інститутів (держави, власності, юридичних осіб, виробничих відносин і ін.), які підвищують ефективність трудових процесів і економічної діяльності в цілому.

Трудові блага, що охоплюються поняттям “капітал”, характеризують собою не тільки те, що вже існує і діє, але ще і те, що може бути використане і задіяне. Тобто, капітал – це продуктивні сили в потенціалі. Поклади кам’яного вугілля і нафти в надрах Землі – це капітал. Але в фактор продуктивних сил вони перетворюються тільки у поєднанні з інтелектуальним і трудовим капіталом людини, яка ці запаси використала і перетворила на джерело енергії.

Багатостороннім, складним поняттям є “капітал”, що часто використовується у сучасній економічній науці. Капітал – це матеріальна субстанція у вигляді людських здібностей, що зорієнтована на максимально можливий розвиток і використання здібностей людини.

Проте у трактуванні людського капіталу відсутня єдність поглядів авторів. Саме тому аналіз категорії “людський капітал” потрібно проводити у взаємозв’язку з етимологією поняття “капітал”.

Еволюційний розвиток суспільства супроводжується еволюцією категорії “капітал”. Початковий етап розвитку людства свідчить про те, що людина не мала жодних знарядь і засобів виробництва капіталу в грошовій або речовій формах, окрім того, що було під рукою. Проте інтелектуальні і фізичні здібності були властиві людині завжди.

З часом з’явилися прості елементи майнового капіталу (інструмент, зброя і ін.), які не відчужувалися, а використовувалися лише у поєднанні із здібностями самої людини, якій вони належали, збільшуючи можливості і результативність застосування цих здібностей. Одночасно людина навчилася використовувати свій інтелект. Майновий капітал того часу не перевершував за своїм значенням ролі звичайних здібностей людини.

Зміни відбулися з розподілом праці і виділенням видів капіталу. На зміну дрібному натуральному господарству прийшло товарне виробництво, яке мало суспільний характер і було значно продуктивніше. При натуральному господарстві людина була власником не лише інтелектуального, трудового і майнового капіталу, але й власником тих благ, які з’являлися в результаті трудової діяльності. Після розподілу праці і поділу капіталу між різними фізичними особами постало питання про те, кому повинні належати результати праці?

При цьому ідеї про “особливу роль” майнового капіталу і про найнятого робітника як “продавця” своєї робочої сили виступили теоретичним обґрунтуванням сучасних уявлень про капітал і учасників трудового процесу. Ідеї про винятковість майнового капіталу укорінилися в епоху буржуазних революцій, коли зникли привілеї, властиві людині.

Вперше сутність категорії “капітал” намагалися пояснити меркантилісти, які виявили відмінності між грошима у вигляді золота, срібло і капіталом. Тому єдиною відособленою вільною формою капіталу, що приносить і товари, і дохід у меркантилістів виступав торговий капітал, який був покладений в основу наукового розуміння і аналізу категорії “капітал”.

Фізіократи, як представники класичної школи, розглядали капітал як “накопичену працю”, що зумовлено переходом до аналізу категорії “капітал” з погляду виробництва. Якщо під капіталом меркантилісти розуміли гроші, отримані у сфері обміну, то для фізіократів капітал – це багатство, що є результатом додатку праці до землі та має товарну форму. Таке тлумачення терміну “капітал” свідчить про прогрес в поглядах економістів і відображає ступінь розвитку економічної ситуації та продуктивних сил і виробничих відносин зокрема.

Фізіократи усвідомили вирішальну роль людини як власника “робочої сили”, учасника трудової діяльності, що забезпечується правом власності на майновий капітал. Проте власність на людський капітал фізіократи вважали неіснуючою. Однак фізіократи не звернули увагу на властивості капіталу приносити дохід. Саме ця здатність капіталу приносити дохід в процесі трудової діяльності була покладена в основу різних теорій капіталу і його розуміння як елементу відтворювальних процесів.

Представники класичної школи політекономії (XVIII-XIX ст.ст.) звертали увагу на важливу роль майнового і грошового капіталів, а також на роль людини як власника трудової діяльності, розглядаючи людину як засіб виробництва, абстрактну трудову субстанцію вартості. Тобто трудові здібності людини були враховані, проте нерозуміння ролі інтелекту людини призвело до нерозуміння ролі людини в системі продуктивних сил в цілому та зміни перекинування всієї системи виробничих відносин. Інтелектуальні здібності в поглядах економістів класичної школи формально не визнавались і не враховувались.

Підхід представника класичної школи – А. Сміта до поняття “капітал” дав можливість проаналізувати його більш повно і абстрагуватися від стандартного підходу фізіократів. Послідовники А. Сміта (Ж.Б. Сей, Т.Р. Мальтус, Н.У. Сеніор, Дж.С. Мілль і ін.) також приділяли увагу категорії “капітал”.

Дж.С. Мілль, аналізуючи категорію “капітал”, звернув увагу на процес руху капіталу, що залишалася за межами інтересів економістів. Проте не дивлячись на об’єктивні заслуги, які зумовили безперечний ривок в розвитку теорії капіталу, Дж.С. Мілль не завершив визначення капіталу, хоча створив передумови для подальшого аналізу цієї категорії.

Послідовник А. Сміта у дослідженні сутності категорії “капітал” – Ж.Б. Сей – створив теорію факторів виробництва. Подальше зростання обсягів виробництва, поглиблення розподілу праці і укрупнення капіталу підсилили роль управління капіталом. Саме тому серед факторів виробництва Ж.Б. Сей виділив підприємницьку здатність, саме як здатність управляти капіталом.

Таким чином, вся концепція трудового процесу, що включає і розробку уявлень про роль кожного факторувідбувалася одночасно, але у взаємозв'язку між окремими її положеннями. Кожне з принципових положень цієї теорії впливало на всю теорію. Розуміння економічної і фізичної сутності капіталу зумовило і уявлення про роль людини як учасника трудової діяльності.

Наступним етапом розвитку науки про капітал була розробка К. Марксом теорії трудової вартості, в якій узагальнено і критично проаналізовано весь попередній досвід. У “Капіталі”, перший том якого вийшов в 1867 р. в Гамбурзі, К. Маркс дав визначення всім основним економічним категоріям, серед яких і “капітал”. В марксистському трактуванні капітал є центральною категорією політичної економії.

Якщо під капіталом розуміти об'єктивні умови праці, що знаходяться у власності капіталіста, то вони в процесі праці лише приєднують до продукту свою власну вартість, але не створюють нову. Якщо ж йдеться про засоби виробництва, що приймають участь у створенні споживчої вартості продукту, то вони приймають участь не як капітал, а як знаряддя праці. “В процесі праці всі ці речі надають послуги завдяки тому відношенню, яке вони, як споживчі вартості, мають до прикладеної до них праці, а не як обмінні вартості і тим більше не як капітал” [14, С. 273].

Маркс К. також стверджував відмічав “капітал – це не річ, а певне суспільне, таке, що належить певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке представлено в речі і додає цій речі специфічний суспільний характер” [10, С. 827].

Визначаючи роль людини в процесі праці, К. Маркс не здійснював ув'язки ролі людини капіталістичної епохи з роллю, яка їй належала в період натурального господарства або первісного ладу. Оскільки у вченнях К. Маркса переважали політичні ідеї висновки про існування антагоністичних суперечностей між працею і капіталом.

Пріоритетом у визначенні К. Марксом є не матеріалістичний, а ідеалістичний підхід. На перше місце К. Маркс ставить не об'єктивні, матеріальні ознаки благ, що створюють поняття “капітал”, без яких неможливо створити або отримати життєві блага, а суб'єктивні уявлення про виробничі відносини, які можна правильно зрозуміти оцінивши об'єктивну природу поняття “капітал”.

У своїх дослідженнях К. Маркс [12] також відводив важливе місце вивченню проблем щодо соціально-економічної ролі людини як найманого працівника у системі капіталістичного виробництва, і відмічав про те, що здатність людини до праці є головною продуктивною силою суспільства”, “справжнім багатством”, а все речове багатство є “швидкоплинним моментом суспільного відтворення”.

“З погляду безпосереднього процесу виробництва, – писав Маркс К., – заощадження робочого часу можна розглядати як виробництво основного капіталу, причому цим основним капіталом є сама людина” [12, С. 221].

При цьому К. Маркс замінює виробництво капіталу виробництвом людини як рушійної продуктивної сили суспільства. Це виробництво здійснюється у вільний час суспільства, одержане за рахунок скорочення робочого часу, що досягається в результаті науково-технічного прогресу. Заміна людиною основного, а не оборотного капіталу припускає функціонування людини як продуктивної сили в процесі праці, а не як агента обігу, де робоча сила обмінюється на оборотний капітал, що не має прямого відношення до розвитку людини.

“Виробництво розглядається не як виробництво вартості (капіталу в значенні доданої вартості), а як виробництво людини і його життєдіяльності, – відмічає Єльмеєв В.Я., – що використовується замість метафори “людський капітал”. І далі автор продовжує: “Це поняття, проте, не повинне ототожнюватися з капіталом в справжньому його значенні, тобто робітник не може ототожнюватися з капіталістом” [4, С. 325]. Однак на думку Крітського М.М. сучасні розвинуті країни вже відмовилися від капіталу як основної засади економіки на користь людини і людського капіталу, утворилось інформаційно-інтелектуальне суспільство, де зникає примат матеріального виробництва [8, С. 4].

Капітал є економічною категорією, що виражає певні економічні відносини суспільної системи, в якій ринкові відносини є загальними. Ринок почав носити загальний характер і проявився зміст категорії “капітал” як економічних відносин.

При розподілі вартості найнятий робітник отримує лише еквівалент вартості своєї робочої сили, але не еквівалент створеного ним продукту. Таким чином, в якій би формі не виступав капітал, де б він не використовувався, він завжди пов’язаний з відносинами експлуатації, завжди є відносинами привласнення чужої праці.

К. Марксу і сьогодні дорікають в зайвій політизації його учення, заснованій на критиці стосунків експлуатації. клас капіталістів і клас найнятих робітників в сучасних умовах вчать співіснувати і задовольняти власні взаємні інтереси, не удаючись до насильства, не говорить про те, що експлуатація як суспільне явище зникло остаточно.

Проте на сьогодні відсутня чітка докладний аналіз категорії “капітал”, концепція його руху та аналіз структури, а також визначення його цільових функцій і вирішення протиріч даній категорії, що було розроблено К. Марксом. Погоджуємось з думкою Супрун В.А., яка відмічає: “багато учених, що займаються теоріями капіталу в сучасних умовах, далекі від тих гострих суспільних міжкласових взаємин ХІХ ст., поза сумнівом і об’єктивно знаходяться під впливом теорії К. Маркса. Адже, повнішу і докладнішу, хоча і не позбавлену деяких нежоліків, теорію капіталу не створював до К. Маркса жоден учений” [22, С. 20].

Поява маржиналістичної економічної теорії, відомими представниками якої є Е. Бем-баверк, Ф. Візер, К. Менгер, була зумовлена необхідністю обґрунтування теорії трудової вартості, основне місце в якій відводиться дослідженню процесів привласнення доданого продукту капіталістом, або експлуатації найманого робітника.

Цікавими є погляди російських учених на “капітал”. Запровадження економічних поглядів А. Сміта до Росії пов’язано з ім’ям І.А. Третьякова. Вперше в Росії джерелом багатства капіталом була названа упередметнена праця.

На початку ХХ ст. російськими вченими-економістами Б. Ефрусі і Н. Каблуковим категорія “капітал” також піддавалась аналізу і критиці.

У 50-60 рр. ХІХ ст. американський вчений Т. Шульц вперше запропонував концепцію людського капіталу.

У другій половині ХХ ст. Г. Беккер сформував теорію людського капіталу.

Тривалий час економічна наука відносила до сукупності економічних ресурсів (факторів суспільного виробництва і відтворення) працю, землю та капітал (А. Сміт); трудові, природні, матеріальні та фінансові ресурси (марксистська політична економія); працю, землю, капітал, підприємницьку діяльність (маржиналістська теорія). Аналіз цих підходів свідчить про мінімальні розбіжності між ними зі змістовної точки зору.

Проте, у ХХ ст. вищенаведена тріада економічних ресурсів (факторів) виробництва змінюється не тільки термінологічно, але й принципово. Це відображається у розширеному застосуванні в економічній теорії категорії “капітал”.

Капітал як суспільне відношення належав до певної формації мав історичний характер (табл. 2).

Таблиця 2. Узагальнення поглядів учених-економістів на сутність категорії “капітал”

№ з/п	Економічні школи	Підхід на сутність капіталу	форма прояву капіталу	Місце людського капіталу при поясненні сутності терміну “капітал”
1	2	3	4	5
1	Меркантилісти	<i>Капітал</i> – гроші (золото, срібло), утворені у сфері обміну	Торговий капітал, утворений у сфері обміну	–
2	Фізіократи	<i>Капітал</i> – багатство, що є результатом “накопиченої праці”	Капітал, утворений у сфері виробництва в товарній формі	Людина є власником “робочої сили”, учасником трудової діяльності, що забезпечується правом власності на майновий капітал
3	Класична школа політекономії			
	<i>А. Сміт [19]</i>	<i>Капітал</i> – частина запасів, від якої чекають отримувати дохід. Капітал поділяв на оборотний і основний. <i>Основний капітал</i> – в процесі виробництва прибутку не надходить в обіг і не змінює власника, приймає участь в обігу, як у вартісній формі через амортизацію, так і через споживчу вартість товару, як один з факторів виробництва	Капітал, зайнятий у сільському господарстві та матеріальному виробництві	Людський капітал (набуті або корисні здібності всіх жителів або членів суспільства) – це частина основного капіталу
	<i>Дж.С. Міль [15]</i>	<i>Капітал</i> – це заздалегідь накопичений запас та результати минулої праці, призначені для виробництва	Капіталом є результатом заощадження, будучи результатом заощадження, в процесі виробництва сам споживається	–

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
	Ж.Б. Сей	<p><i>Капітал</i> – це заздалегідь накопичений запас та результати минулої праці, призначені для виробництва.</p> <p>Розглядав основні складові фактори виробництва: речовина природи, речові фактори виробництва і праця, а також підприємницькі здатності</p>	<p>Капіталом є результатом заощадження, будучи результатом заощадження, в процесі виробництва сам споживається</p>	<p>Людський капітал (підприємницькі здібності, яка приймає участь у створенні вартості в процесі виробництва та створює додану вартість) – це частина основного капіталу</p>
4	Марксистська політична економія			
	К. Маркс [13]	<p><i>Капітал</i> – це самозростаюча вартість, що приносить додану вартість.</p> <p><i>Капітал</i> – це суспільні економічні відносини між людьми в процесі виробництва, при реалізації якого власник засобів виробництва отримує прибуток. Основа отримання прибули є привласнення капіталістом частини неоплаченої праці найнятого робітника.</p> <p><i>Капітал</i> – це не гроші, не засоби виробництва, а відношення, в результаті якого у власника засобів виробництва з’являється можливість привласнювати частину неоплаченої праці найнятих робітників. Основою і заставою функціонування даного суспільного відношення є приватна власність на засоби виробництва. Таким чином, тільки в умовах капіталізму засоби виробництва стають капіталом</p>	<p>Додана вартість створюється капіталом у виробництві, а в обігу вона реалізується в грошову форму</p>	<p>Особливістю специфічного товару “робочої сили” є здатність створювати додану вартість більшу, ніж її власна, яка є наслідком функціонування робочої сили, її об’єднання в процесі виробництва із засобами виробництва</p>

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
5	Маржиналісти			
	<i>Е. Бем-баверк</i>	<i>Капітал</i> – це накопичений запас, похідне від землі і праці благо, проміжний продукт, створений працею і природою заради підвищення продуктивності виробництва	Капітал, утворений у сфері споживання	–
	<i>К. Вексель [29]</i>	<i>Капітал</i> – це продукти минулої праці, що мають вартість і що підвищують продуктивність “поточної праці і землі”. <i>Капітал</i> – це збережена праця, а відсоток – різниця між граничною продуктивністю збереженої праці і землі та поточної праці і землі	–	–
	<i>І. Фішер</i>	<i>Капітал</i> – це запас, що породжує послугу капіталу, яка перетворюється на дохід, що має подвійну природу: речову і вартісну. <i>Капітал</i> – є дисконтований дохід, що приносить дохід своєму власникові	–	До капіталу можна віднести будь-яку здатність особливі властивості і характеристики людини. Пояснює сучасні економічні процеси, зокрема, збільшення ролі людського капіталу у виробничому процесі
6	Російська школа політекономії			
	<i>І.А. Третьяков</i>	<i>Капітал</i> – це упредметнена праця		
	<i>Б. Ефрусі, Н. Каблуков</i>	Поділяли капітал на: 1) капітал як народногосподарська одиниця включає суму господарських благ і продуктів, що йдуть на подальше виробництво, сюди можуть відноситися машини, устаткування, сировина і ін.; 2) капітал як одиниця приватна є сумою благ, що належать одній особі і що приносять йому дохід, тобто до нього можуть відноситися і продукти, що не беруть участь безпосередньо в процесі виробництва	–	–

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
7	Американський економічний підхід			
	<i>Т. Шульц</i>	Побудував концепцію людського капіталу виходячи із теорії формування капіталу. Такий підхід до людського капіталу з’явився із формуванням історичних, правових, економічних, соціальних та ін. для її сприйняття та розуміння	–	Концепція людського капіталу
	<i>Г. Беккер [27]</i>	Капітал – це не лише уречевлена, але й жива праця (якості людини, які сприяють її продуктивному відтворенню)		Теорія людського капіталу

Не дивлячись на об’єктивну відмінність у трактуванні сутності і змісту капіталу, в наведених поглядах економістів багато спільного. Розмаїття поглядів на сутність категорії “капітал” обумовлена процесом розвитку продуктивних сил та економічної системи суспільства в цілому, а спільні риси – результат того, що в процесі історичного розвитку капіталу зберігається сутність, проте змінюється його форма, склад і структура.

Джерелом майбутніх доходів, джерелом задоволення соціальних, моральних, творчих потреб є людина. Людина, що володіє здібностями, знаннями і трудовими навиками, є носієм людського капіталу, потенційною складовою та найважливішим елементом продуктивних сил, без використання людського капіталу неможливо матеріалізувати працю.

Почати виробництво без деякого мінімального володіння цим капітальним благом взагалі неможливо. Знання і уміння дозволяють збільшити продуктивність робітника та якості продукції.

Людина відіграє важливу роль в діяльності підприємства, “оскільки саме вона є безпосереднім носієм інформаційно-інтелектуальної технології, її знання, її вміння стають центральною ланкою виробничої системи, головним виробничим ресурсом” [25, С. 8].

Незважаючи на важливе значення забезпеченості виробництва необхідними ресурсами людина є первинним, головним елементом системи, всі інші елементи є похідними, втіленням живої чи уречевленої праці.

Без використання людиною своїх здібностей капітал не може перетворитися на продуктивні сили. Тільки завдяки здібностям людини потенційні можливості, що полягають в складному капіталі, перетворюються на реальні продуктивні сили [6, С. 26].

Отже, поняття капіталу є похідним від людського капіталу, оскільки знання, уміння та здібності людини забезпечують створення капіталу в цілому.

Власним засобом виробництва працівників розумової праці є знання, фах, кваліфікацію, абсолютно портативний і високотранспортабельний вид капіталу, тобто – людський капітал.

Людський капітал приймає участь в кругообігу сукупного капіталу – нарівні з фізичним капіталом, сприяє формуванню грошової форми капіталу, оскільки створює вартість лише праця, яка є єдиною субстанцією продукту як вартості.

Продуктом праці є не лише вартість і капітал, але і споживча вартість. Відповідно людина і її праця, по відношенню до споживчої вартості, набувають характеристики, що не мають відношення до виробництва капіталу і вартості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Спільним серед наведених позицій економістів є те, що капітал – це інвестована суспільна праця, яка в процесі безперервного руху породжує виникнення доходу.

Підходи економістів можна згрупувати наступним чином (рис. 1).

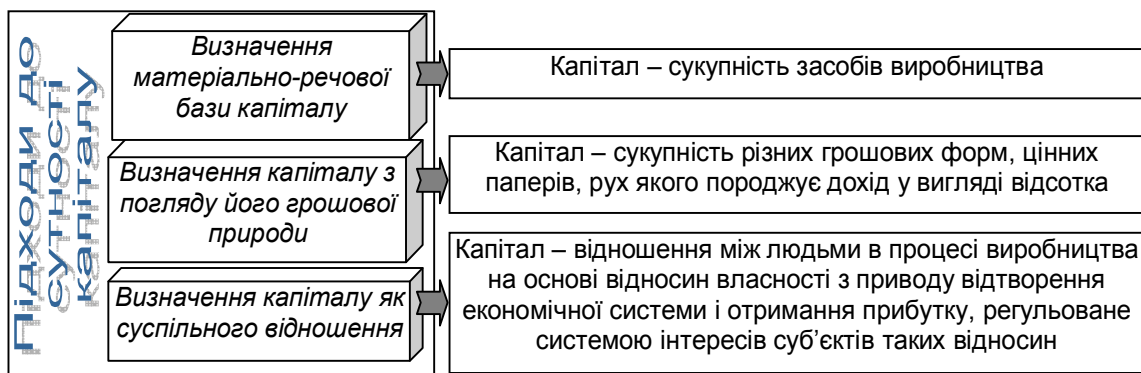

Рис. 1. Згруповані підходи вчених-економістів до сутності категорії “капітал”

Виділення вченими-економістами у сутності поняття “капітал” інтелектуальної складової свідчить, що перші дослідження капіталу, проведені А. Смітом і Ж.Б. Сейєм, стосувались нематеріальної складової. Даний факт підтверджує, що дослідження людського капіталу не лише відображає сучасні тенденції розвитку економічної системи суспільства, але й розкриває процеси, що відображають особливості відтворювального процесу в суспільстві, які не залежать від соціально-економічних умов.

Дослідження експлуатації як об'єктивного явища в процесі руху капіталу пов'язане з марксизмом. Критерії експлуатації сьогодні також є важливими, що пов'язано з неможливістю абстрагуватися від наявності факту економічної експлуатації факторів виробництва. Проте, при зміні характеристик праці і капіталу, збільшенні значення їх нематеріальної складової змінюється і межа самої експлуатації.

Маржиналісти, зокрема Е. Бем-баверк і К. Віксель, акцентували увагу на взаємозв'язку ефективності накопичення і подальшої результативності капіталу.

Результатом попередників вчених-економістів стало створення теорії людського капіталу. Вчені відносили людський капітал до факторів виробництва. Подальші процеси розвитку економічної системи суспільства призвели до збільшення ролі працівника у виробничому процесі, а також визначили його провідне місце в процесі виробництва доданої вартості.

Від А. Сміта до наших днів поняття “капітал” не змінилось і відображає “блага” (ресурси, товари), що безпосередньо не задовольняють потреб людини, а використовуються для створення благ, що задовольняють ці потреби. Схожість між цими визначеннями і визначенням капіталу як “трудового” блага, необхідні для створення життєвих благ і полягають в тому, що підкреслюється одне й те ж їх цільове використання. Одночасно більшість економістів розглядають капітал як вічну категорію, властиву трудовому процесу.

“Взаємодії між капіталом і робочою силою відбувається в момент їх еквівалентного обміну як обмінних вартостей: робітник, продаючи свою робочу силу, одержує заробітну плату, що становить вкладений в неї змінний капітал, тобто робітник одержує обмінну вартість, що дорівнює вартості життєвих коштів, необхідних для відтворення своєї робочої сили” [4, С. 321].

Праця для робітника не є силою, що створює багатство, засобом збагачення або діяльністю, що збагатила. За допомогою простого обміну “робітник не може збагатитись, оскільки працівник за певну наявну величину вартості своїх здібностей до праці віддає свою творчу силу. Навпаки, робітник повинен збідніти, оскільки творча сила його праці тепер протистоїть йому як сила капіталу, як чужа сила” [12, С. 177].

Перетворення робочої сили в джерело виробництва капіталу здійснюється на етапі виробництва, а не обігу як обмінними вартостями. По відношенню до капіталу робоча сила виступає споживчою вартістю, живою працею, що експлуатується капіталом. Додана вартість створюється із споживчої вартості робочої сили, в якій закладена сила праці, що відчужується капіталом і перетворюється через капітал, що створює вартість.

Отже, поняття “капітал” має найбезпосередніше відношення до трудового процесу, що є основою життєдіяльності людини і людства. В цьому процесі участь приймає кожна людина, як організатор, економічний партнер або найнятий працівник, який використовує свій інтелектуальний, майновий і трудовий капітал.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Англо-русский словарь-справочник / [сост. Э.Дж. Долан, Б. Домненко]. – М.: Лазурь, 1994.
2. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003 р. – № 7. – С. 48-53.
3. Добрынин А. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А. Добрынин, С. Дятлов, Е. Цыренова. – СПб.: Наука, 1999. – 309 с.
4. Ельмеев В.Я. Человек труда вместо человеческого капитала (Перспективы человека в глобализирующемся мире) / В.Я. Ельмеев; под ред. В.В. Парцвания. – Санкт-Петербургское философское общество, 2003.
5. Іванюк Й.А. Воспроизводство интеллектуального капитала в современных маркетинг-системах [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.publish.cis.2000.ru/books/book_44/ch_12.shtml.
6. Каменецкий В.А. Капитал (от простого к сложному) / В.А. Каменецкий, В.П. Патрикеев. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 583 с.
7. Королюк Н.М. Историчні аспекти бухгалтерського обліку людського капіталу / Н.М. Королюк // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – 2006. – № 4 (38). – С. 104-112
8. Критский М.М. Человеческий капитал / М.М. Критский. – Л.: Изд. Ленингр. ун-та. 1991. – 120 с.
9. Майданевич П.Н. Особенности отражения информации о человеческом капитале в учетной системе предприятия / П.Н. Майданевич, А.А. Колосюк // Міжнародний збірник наукових праць. – 2008. – № 10. – С. 192-197.
10. Маркс К. Капитал / К. Маркс. Т. 3 – М.: Госполитиздат, 1952, – 827 с.
11. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс – 2-е изд. – Т. 25, ч. II. – 870 с.
12. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс – 2-е изд. – Т. 46, ч. II. – 618 с.
13. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс – Т. 23. М.: Изд-во политической литературы, 1960.

14. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс – Т. 26., Ч. III.
15. *Милль Дж.С.* Основы политической экономии / Дж.С. Милль. – СПб., 1865.
16. Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: [монографія] / Л.І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
17. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия. 2000.
18. Политическая экономия: Словарь. М.: Политиздат, 1983.
19. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэгиз, 1962.
20. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 4-е изд. – М: Сов. Энциклопедия. – 1986. – 1600 с.
21. Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь / Е.Б. Стародубцева, Л.Ш. Лозовский, Б.А. Райзберг. – М.: Инфра-М, 2003. – 480 с.
22. *Супрун В.А.* Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / В.А. Супрун. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
23. Фінансовий словник довідник / [М.Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Каблук, В.М. Скупий та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
24. *Чорний Р.С.* Еволюція теоретико-методологічних поглядів у вивченні сутності людського капіталу / Р.С. Чорний // Вісник національного університету водного господарства та природокористування / Економіка. – 2008. – № 4 (44). – С. 496-500.
25. *Чухно А.А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України / А.А. Чухно. – К.: “Логос”, 2003. – 631 с.
26. *Шульга Ж.О.* Людський і соціальний капітал як результат і потреба розвитку сучасної економічної системи / Ж.О. Шульга // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу демократія, / Економіка праці, соціальна економіка, політика. – 2008. – С. 159-162.
27. *Becker, Gary S.* Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education. N.Y., 1964.
28. *Mieczyslaw Dobija, Легенчук С.Ф.* Интеллектуальный та людський капітал, як об'єкт дослідження в аудиті // Международные стандарты аудита и их применение в практической деятельности: Тезисы докладов Межрегиональной науч.-прак. конф. 11-12 мая 2004 г. – Севастополь: Севастопольское территориальное отделение САУ, 2004. – 200 с. – С. 137-141.
29. *Wicksell K.* Lectures of Political Economy Oxford, 1965.